

نیم نگاهی به شعر علی معلم

■ قربان ولیئی

نویسندگان و شاعرانی
چون دکتر علی شریعتی،
جلال آل احمد، علی
موسوی گرمارودی، نعمت
میرزا زاده، طاهر صفارزاده
و... پیش از انقلاب آثاری
آفریده بودند که کمابیش در
راستای حرکت
فرهنگی‌ناشی از انقلاب
اسلامی بود

انقلاب شکوهمند بهمن که مبتنی بر انگیزه‌های نیرومند دینی بود، بیش و پیش از آن که اقتصادی باشد، سیاست و فرهنگ را هدف گرفته بود. به عبارت دیگر، آرمان بنیادی انقلاب ما، تغییر ساختارهای سیاسی و فرهنگی حاکم بر جامعه بود که تناسبی با فرهنگ اسلامی - ایرانی نداشت. نتایج فرهنگی انقلاب، در همان سالهای اولیه انقلاب به رغم غلبه شور و عاطفه، در عرصه ادبیات و هنر متجلی شد. زیرا، بنیانهای فرهنگی انقلاب قدمتی هزار ساله داشت و از فرهنگ سرشار از مفاهیم متعالی اسلام متأثر بود. همچنین نویسندگان و شاعرانی چون دکتر علی شریعتی، جلال آل احمد، علی موسوی گرمارودی، نعمت میرزا زاده، طاهر صفارزاده و... پیش از انقلاب آثاری آفریده بودند که کمابیش در راستای حرکت فرهنگی ناشی از انقلاب اسلامی بود. به ویژه نقش دکتر علی شریعتی را باید مد نظر داشت که آثار شاعرانه او از قبیل هبوط، کویر و گفتگوهای تنهایی، از آبخوره‌های شاعران و نویسندگان متعهد پس از انقلاب بود/

پیروزی انقلاب اسلامی، گسترش حیرتانگیز آموزه‌های دینی را در پی داشت. شخصیت ویژه اما خمینی (ره) تلفیقی از وجوه گوناگون بود و به ویژه بعد عرفانی ایشان، به سرعت فضایی معنوی را پدید آورد و مصداقی از «پیر» به مفهوم عرفانی آن در دسترس مردم قرار گرفت. بدین ترتیب، فضایی معنوی بر جامعه حاکم شد و نخستین تأثیرات آن در حوزه شعر بروز کرد و به رغم آن که شعر نیامی و آزاد، شکل غالب شعری تا پیش از انقلاب بود، رویکردی همگانی به سوی قالبهای کلاسیک پدید آمد. این رویکرد، معنایی ژرف دارد و شایسته بررسی و کند و کاو است. به نظر می‌رسد نخستین علت این اقبال به قالبهای کلاسیک در ذات انقلاب نهفته است. انقلاب بهمن، در واقع رجوع به اسلام و مدینه فاضله اسلامی است. بنابراین فرهنگ حاکم بر انقلاب، فرهنگی دینی است که روی در توحید و وحدت دارد و هستی در این فرهنگ آیه و آینه‌های است که خداوند را می‌توان در آن به تماشا نشست. هستی در فرهنگ دینی ما، نظام احسن دارد و هر چیز در آن بر سر جای خود قرار گرفته است و در یک کلام، منظم و متقارن و موزون است. طبیعی بود که قالبهای آزادی شعری که جدید الوددهاند و هنوز پیوند وثیقی با فرهنگ ما پیدا نکرده‌اند و ظرف مفاهیم دینی و آرمانهای دینی نشده‌اند، نمی‌توانستند این بار گران را بر دوش بکشند. از طرفی، نظاممند بودن و تقارن و نظم قالبهای کلاسیک بیشتر با فضای دینی سازگار است و تجربه تاریخی گسترده‌های را در پشت سر دارد و شاعرانی چون سنایی، عطار و مولانا، در همین قوالب، فرهنگ و آموزه‌های دینی را به وجه احسن عرضه کرده‌اند. علل جانبی دیگری نیز در این میان سهم دارند که بیشتر علل معده هستند. از جمله این که شعر نو، در جامعه در هم ریخته و آشوب زده پیش از انقلاب، به دلیل شیوع پوچ گرایی به سمت فرمالیسم در معنی منفی آن پیش رفته بود و به ابتذال کشیده شده بود/

○

اساساً ادبیاتی که از بطن حرکت‌های حاد سیاسی - اجتماعی سر بر آورد، چند ویژگی عمده دارد:

الف - محتواگرایی: به این معنی که اندیشه حاکم بر حرکت سیاسی - اجتماعی نوظهور، که قداست و رواجی تام یافته است، بر تمامی آفریده‌های هنری سایه می‌افکند و فضای ملتهب تب و تابهای سیاسی و اجتماعی، فرصت و رخصت پرداختن به فرم را از هنرمندان به طور عام و شاعران به طور خاص می‌گیرد. بدین ترتیب «چه بگویم» بر «چگونه بگویم» غالب می‌شود/

ب - غلبه عنصر عاطفه و احساس: شعری که در جریان نهضت اجتماعی و سیاسی زاده می‌شود شعری شعورمند و احساسی است و به واقع عنصر هیجان از سازهای بنیادی آن

است. بدین ترتیب عنصر عاطفه و احساس جا را بر دیگر عناصر شعری از قبیل تخیل و زبان تنگ می‌کند/

ج - غلبه جمعیت بر فردیت: در حرکت‌های میلیونی انقلابی، آنچه محسوس است و چشمگیر، جمع و روح جمعی است و در این‌ها، فردیت رنگ می‌بازد. تجلی اینحقیقت در عرصه شعر، کم‌رنگ شدن فردیت است. از این رو، شاعران غالباً شبیه هم هستند و آفریده‌های شعری از تنوع برخوردار نیست. گویی همه از یک چشم‌جهان را می‌نگرند و یک چیز می‌بینند/ ادبیات انقلاب، یک ادبیات به تمام معنی متعهد است. اما پیداست که اثر هنری موفق‌تر این گیر و دار، اثری است که در عین تقید و تعهد به آرمان‌های انقلاب، پرداخته‌تری داشته باشد. در واقع می‌توان تمایزی بین شعر متعهد نازل و شعر متعهد بالا قائل شد؛ شعر متعهد نازل، کم‌ترین پرداخت هنری را دارد و گرفتار جزنگری و روزمرگی است. اما در شعر متعهد بالا، در عین پرهیز از شعارزدگی و محتواگرایی صرف، یک رویداد جزئی بدل به یک «رویداد شعری» می‌شود که شمول و کلیت دارد. به‌وقوع رویداد جزئی از مجرای پالایش‌شاعرانه عبور می‌کند و در کارگاه ذهن خلّاق شاعر به تجرید و انتزاع می‌رسد/

البته طبیعی است که این فرایند، در کوران حرکت‌های انقلابی با دشواری مواجه می‌شود، ولی آن که شاعر تر است غافلگیر نمی‌شود و می‌تواند شعر متعهد بگوید بی‌آن که به ورطه شعار سقوط کند. علی‌معلم از کسانی است که واقعه انقلاب او را غافلگیر نکرد و این مایه آمادگی او را باید در مطالعه عمیق و هدفمند او در فرهنگ و ادبیات گذشته و همچنین سیر و سلوک عملی او در این حوزه‌ها دانست. به همین دلیل شعر معلم در عین کاربرد زمانمند، افقی فراتر از وقایع زمانمند سیاسی دارد و اساساً شعری است که مصداقی برگسترده‌تری تاریخ بشر دارد/

معلم در عین توجه تام به محتوا، از عاطفه‌زدگی مفرط می‌رست صدای مشخص و متمایز است و در جریان انقلاب، پدیده یگانه به شمار می‌رود. در شعر معلم، عناصر زمانمند و محسوس در حصار زمان و مکان، طی پروسه‌های شهودی بدل به مقولاتی شناور در فضای بیکران و بی‌زمان می‌شوند: ره نه این ره آغشته افتادهاست / از ازل تا به ابد کشته ما افتاده است/ معلم برای هر کدام از مقولات و مفاهیم برآمده از انقلاب، ما بازایی فرا اساطیری دارد و این یکی از وجوه اساسی تمایز اوست و از این ره‌گذر شعر او هویتی غیرزمانی و عام پیدا می‌کند. معلم متأثر از آموزه‌های اصحاب حکمت انسی، نگاهی ویژه به تاریخ دارد غالب عناصر تخیل اوریشه در تاریخ و اسطوره دارند. این ویژگی، شعر او را به سمت پیچیدگی برده‌است و رابطه شعر با مخاطب عام و حتی خاص شعر را تیره و تار کرده است. البته این نقص نیست، بلکه محدودیت است. به این معنی که مخاطب شعر او محدود است اما این محدودیت تنها کمی است. از یاد نبریم بسیاری از شاعران طراز اول کم مخاطب هستند و قلیلی نیز - چون خاقانی - تنها مخاطب‌هایی از اخص خواص دارند/

شعر معلم، به لحاظ محتوایی، حاوی نوعی نگرش عرفانی است که بیشتر رنگ حماسی دارد و به واقع از سنخ حماسه عرفانی است. هر چند از وسعت مشرب در عرفان بی‌بهره‌است و به جای آن، سستی‌نگی نشسته است. یکی از ویژگی‌های شعر معلم، رعایت اقتضای حال - موضوع دانش معانی - است البته در ساحتی گسترده‌تر از بیت، و در کل شعر تجلی کرده است. بدین ترتیب: چون محتوای شعر، رنگ و آهنگ دینی و اسطوره‌های دارد، زبان به شدت آرکائیک‌است و عناصر تخیل نیز مأخوذ از اساطیر تاریخ و فرهنگ کهن و باستانی است. البته این ویژگی، کاملاً طبیعی عاری از تصنع و تکلف ظهور و بروز یافته است و در همتنیدگی محتوا به شکلی طبیعی اتفاق افتاده‌است/

به هر حال بررسی جزئی ابعاد صوری و محتوایی شعر معلم حوصله و بضاعت دیگری می‌طلبد و غرض تنها نیم‌نگاهی بوده ساحتی گسترده/

پرتال جامع علوم انسانی